

MOTURIDIYA AQIDASINING XUSUSIYATLARI

Usmonov Iskandar Foziljonovich

O'zbekiston xalqaro Islom akademiyasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5716604>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 05- Noyabr 2021

Ma'qullandi: 10- Noyabr 2021

Chop etildi: 15- Noyabr 2021

KALIT SO'ZLAR

Moturidiya, aqida, din, jaholat, Ahli Suna val-Jamoa

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'rta Osiyodagi eng ko'zga ko'ringan aqidalardan biri Moturidiya aqidasi o'ziga hos xususiyatlari haqida so'z boradi.

Moturidiya aqidasi doir masalalarni shayx Moturidiyning yakka o'zlari tuzib, tartibga solgan emaslar, balki ul zotga qadar ham Ahli Sunna val-Jamoa aqidasi shakllanib ulgurgan edi. Moturidiy hazratlarining xizmatlari shundan iborat bo'lganki, o'sha davrdagi aqidaviy oqimlarning ta'sirini qirqish, ularning iddaolariga raddiya berish, kuchli va asosli dalillar bilan haqiqiy islom aqidasi himoya qilish, ilmi kalom, mantiq va munozara qoidalariga rioya qilgan holda xasmlar jaholatiga ilmu ma'rifat bilan javob qaytarib, chin ixlosli musulmonlar uchun aqidaga doir muhim qo'llanmalar tayyorlab berishni niyat qilgan edilar. Ma'lumki, Ahli Sunna val-Jamoa aqidasi o'sha davrda uchta buyuk shaxs tomonidan himoya qilingan va asosiy ruknlari ishlab chiqilib, shogirdlari va kitoblari orqali musulmonlarga taqdim etilgan edi. Ulardan birinchisi — Abul Hasan Ash'ariy (260—

331 h.) Bag'dodda, ikkinchisi — Abu Ja'far Tahoviy Misrda va Abu Mansur Moturidiy Movarounnahrda sunniy aqidaning himoyachilari sifatida islom tarixida chuqur iz qoldirdilar. Biz — moturidiylar uchun yaxshi bilib, doimo nazarda tutib yurish zarur bo'lgan bir necha muhim masalalar bor. Ular quyidagilardan iborat: 1. Moturidiya aqidasi bilan Ash'ariya aqidasi o'rtasida bir necha masalalarda qarama-qarshiliklar bor. Ularni ba'zi olimlar 15 ta, boshqalari 40 ta, hatto, 50 tagacha sanab yetkazganlar. Ulardan asosiylari — Allohning sifatlarini zotiy va fe'liy sifatlarga bo'lish, sifatlari ayni zotmi yoki g'ayri zotligi, Muso (a.s.) Allohning kalomini bevosita eshitganmi yoki bilvositami, iroda bilan rizo birmi yoki tafovutlimi, Allohni ko'rish joizligiga Ash'ariy aqliy dalil keltirgan, Moturidiy naqliy, qabih ishning sodir etilishi bandadanmi yoki u ham Allohdanmi —

bunga Moturidiy husnu qubh hammasi Allohdan, faqat behikmat emas, deydlar. Inson o'z toqatidan tashqari ishga taklif etilishi mumkin, deb Ash'ariy, mumkin emas, deb Moturidiy aytadilar. Shuningdek, Allohni aql bilan tanish vojibmi yoki naql bilanmi degan masalada Moturidiy aql bilan deganlar. Imon bilan islom bir narsa ekani, baxtli va baxtsiz insonlar oxir-oqibatda o'zgarib-almashib qolishlari mumkinligi, qilinadigan yaxshi va yomon amallar bandaning kasbi va Allohning yaratishi bilan hosil bo'lishi, muqallidning imoni maqbul ekani, imonning o'zi emas, balki uning nuri, quvvati ortib yoki kamayib turishi, imonning ruknlari ikkita, ya'ni iqrar va tasdiqdan iborat ekani, amallar imon tarkibiga kirmasligi, balki savoblar va gunohlar alohida hisobga olinishi kabi masalalarda Imom Ash'ariy bizning moturidiya aqidamizning xilofini taqdir etganlar.

2. Moturidiyaning mo'tazila aqidasidan farqlari. Avvalo, bilmoq kerakkim, diniy fanlar qatoriga kalom ilmining kirishiga asosiy sabab shu mo'tazila toifasining aqliy munozaralari va qarshiliklari bo'lgan. Ular ash'ariya yoki moturidiya kabi aqlni naqliy dalillardan keyinga emas, balki birinchi o'ringa qo'yganlar. Aql va fikrni asosiy manba qilib olib, unga to'g'ri kelmasa, hatto, oyat va hadislarni inobatga olmay, balki nususi aqlga bo'ysundirmoqchi bo'lganlar. Shuning uchun ham Shayx Moturidiy hazratlari boshqa oqimlarga qaraganda ko'proq mo'tazila firqasining fikrlariga qarshi raddiyalar bilan chiqqanlar. Ularning aqliy va fikriy dalillarini rad qilish uchun buyuk hamyurtimiz kalom ilmi bilan shug'ullanishga to'g'ri kelgan va u zot shu

uslub bilan Ahli Sunna aqidasini himoya qilishga muyassar bo'lganlar. Mo'tazila firqalarining moturidiya aqidasiga zid qarashlari, asosan, quyidagi nuqtalarda o'z aksini topadi. Ular aytadilar: 1. Allohning ismi va sifatleri azaliy emas, ular hech qanday ma'no va mazmunga ega emas. Allohning ismi bilan sifatleri bir narsa. 2. Allohni bu dunyoda ham, oxiratda ham ko'rish mumkin emas. 3. Qur'on — mahluq. U azaliy emas. 4. Bandaning foydasini ko'zlab ish qilish Allohning zimmasiga vojib. 5. Bandaning qudrati va toqati Allohga bog'liq emas. Fe'llarni bandaning o'zi yaratadi. 6. Qatl etilgan kishi ajalidan oldin o'lgan bo'lur. 7. Halol — rizq, lekin harom — rizq emas. 8. Allohning irodasi hodisdir, qadim emas. 9. Alloh faqat yaxshilikni iroda qilur. Yomonlik uning irodasidan tashqaridir. 10. Amallar imonning tarkibiga kirur. Balki amal imonning asosiy ruknidir. 11. Imon ozayib, ko'payib turuvchi narsadir. 12. Gunohi kabira qilgan musulmon imon bilan kufr o'rtasida qolur. 13. Kabira egalari do'zaxda abadiy qolurlar. 14. Shafolat faqat yaxshi odamlarga nisbatan qilinur. Gunohlarni hech kim shafolat etmas. 15. Jannat bilan do'zax hanuz yaratilmagan. 16. Qabrdagi azob yoki rohat, qiyomat tarozusi, Pulsiro, Havzi Kavsar kabilarning hammasi yo'q narsa. 17. Avliyolarda hech qanday karomat bo'lmaydi. 18. Muqallid (boshqalarga taqlidan musulmonman deb yuruvchi odam) ning imoni qabul qilinmaydi. Zikr etilgan nuqtalardan ko'rinib turibdiki, mo'tazila firqasi bizning moturidiya aqidamizga xilof ravishda alohida nazariyaga asos solganlar. Nozik va qaltis joyi shu yerdaki, mazkur 18

bandda aytib o'tilgan narsalarda ancha-muncha aqli, ziyolilar, hatto, ulamolar ham chalg'ib ketishlari hech gap emas. Shuning uchun ham o'zimizning sunniy, hanafiy, moturidiy aqidamizga oid kitoblarni ko'p mutolaa qilish va dilga jo etish eng zarur ishlardandir.

3. Sunniy-hanafiy musulmonlar yana shuni yaxshi bilib olishlari kerakki, hanafiy mazhabimizga hasad qilganlaridek, moturidiya aqidamizga ham hasad ko'zi bilan qarash, uning sha'niga tuhmat-bo'hton yog'dirish jarayoni hali hanuz to'xtagan emas. Aqida faniga oid yozib kelinayotgan asarlarni mutolaa qilib ko'rsangiz, buning guvohi bo'lasiz. Ayniqsa, arab dunyosida nashr qilinayotgan asarlarning deyarli 90 foizida moturidiya aqidasi buzib ko'rsatishlar, hatto, uni Ahli Sunna jamoatiga qo'shmagan holda zikr qilishlar, ash'ariya aqidasi esa, mutlaqo kamchiliklarini ko'rsatmaslik, balki uni yagona to'g'ri aqida deb talqin qilishlar

uchrab turibdi. Bunga misol qilib Riyozlik arab yozuvchisi Ahmad ibn Avazulloh ibn Doxil al-Luhaybiyning «Al-Moturidiya dirosatan va taqviman» nomli kitobi, Doktor Mahmud Qosimning «Muqaddimat Ibnir-Rushd» kitobi, Vahiduddinon, Abdulhalim Qunbus, Fathiy Yakan, Abduljabbor («Al-Mug'niy» muallifi) kabi yozuvchilarning asarlari, «Sharhul-usulil-xamsa» kitobi va boshqalarni keltirish mumkin. Lekin o'zlari arab yoki g'arb yozuvchilari bo'la turib, moturidiya haqida insof bilan haqiqatni yozgan olimlar ham mavjudligi kishini quvontiradi. Bunga Shayx Moturidiy va uning ilmi kalomga oid fikrlari to'g'risida kattagina bir kitob yozgan arab olimi Doktor Ali Abdulfattoh al-Mag'ribiyni, Abu Mansur qalamiga mansub «at-Tavhid» kitobini tahqiq etib, nashrga tayyorlagan olim Doktor Fathulloh Xulayf va nemis olimi Ulrix Rudolfni misol qilib keltirsa bo'ladi. Ular shayx Abu Mansur Moturidiy va uning merosini xolisona baholaganlar.